

УДК 94-054(477.7)"18/19"

Г. Ф. Турченко

ІМПЕРСЬКИЙ ПРОЕКТ "НОВОРОСІЯ": СПРОБА РЕАЛІЗАЦІЇ ЦАРСЬКОЮ ВЛАДОЮ ТА ТИМЧАСОВИМ УРЯДОМ

У статті охарактеризовано основні спроби реалізації імперського проекту "Новоросія", тобто політики царського уряду, спрямованої на приєднання південноукраїнських земель до корінної російської території та невизнання українського характеру Півдня України; а також дій Тимчасового уряду Росії у 1917 р., спрямованих на виведення Півдня України з під юрисдикції Центральної Ради.

Ключові слова: Новоросія, Південь України, імперія, Тимчасовий уряд, національний рух

Дослідження московської імперської політики в руслі проекту "Новоросія" в 2014 р. вийшло за рамки суто наукової проблеми. План реалізації цього проекту в межах південно-східних областей сучасної України став перетворюватися в конкретні воєнно-політичні акції.

В цій ситуації варто згадати, що ще напередодні розпаду СРСР і проголошення незалежності України частина радянсько-компартиїної і господарської еліти Півдня і Сходу, не зацікавленої в демократичних перетвореннях і суверенізації України, взяла курс на її розкол. Спекуючи на місцевих особливостях і територіальних відмінностях, ці не обтяжені політичною відповідальністю і сумлінням політики стали закликати населення окремих регіонів до самовизначення і виділення із складу України. У жовтні 1990 р. в Одесі було оголошено про створення партії "новоросів" ("югоросів"), представники якої стверджували, що в Одеській, Миколаївській і Херсонській областях немає ні українців, ні росіян, а живе новий етнос (народ) "новороси" ("югороси"), які мають право на державне самовизначення.

У Криму на початку 90-х рр. XX ст. місцеві сепаратисти за підтримки російського політикуму поставили завдання про вихід півострова зі складу України і приєднання до Російської Федерації. Одним із найголовніших аргументів для обґрунтування цього наміру була ідея про віковічні зв'язки Криму з Росією і про відсутність таких зв'язків з Україною.

Ідея створення місцевої автономії як засобу протистояти жовто-блакитній "експансії" із Заходу стала поширюватися на початку 90-х років у Донбасі, на Харківщині, Дніпропетровщині й у Запоріжжі в середовищі місцевої компартиїної бюрократії та директорів крупних підприємств (так званих "червоних директорів").

Але сепаратистські настрої цього періоду не мали відчутної підтримки серед населення регіону. Переважна більшість жителів Південної України і Сходу на референдумі 1 грудня 1991 р. проголосували за незалежність України, яка сприймалася як унітарна демократична республіка.

Однак спроби спекуляції на особливостях різних регіонів України не припинилися. На протиставленні Сходу і Заходу України була побудована у 2004 р. виборча кампанія кандидата в Президенти України від тодішньої влади. Як відомо, широкомасштабна фальсифікація результатів виборів викликала масові протести, які переросли в "Помаранчеву революцію". Засобом боротьби з народним рухом був знову використаний сепаратизм. На так званому "З'їзді Рад усіх рівнів" у Северодонецьку із закликом до створення Південно-Східної Української автономної республіки виступили керівники тих областей південного сходу, де під час президентських виборів відбувалися наймасштабніші фальсифікації волевиявлення громадян – Харківської, Донецької, Луганської і Запорізької.

Щось подібне відбувалось і в Одесі. З намірами перетворити Одесу й усю Одеську область у "вільну самоврядну територію, на якій будуть діяти розпорядження місцевої влади" у разі, якщо на решті території України переможуть прихильники В. Ющенка, виступив в грудні 2004 р. міський голова Одеси [1]. Але, як і на початку 90-х років XX ст., заклики сепаратистів Одеси та інших регіонів України не були підтримані населенням.

У 2014 р. у контексті подій, які прибічники Майдану називають "Революцією гідності", ідея відокремлення південно-східних областей від України отримали нове дихання.

У квітні 2014 р. у мережі Facebook з'явилася карта з офісу КПУ у Києві, можливого поділу України на 5 частин (Республіка Крим, Донбаська республіка, Дніпровсько-Слобожанська республіка, Республіка Новоросія та Україна). Комуністи назвали цю подію провокацією, але подальші події в Українській державі дають привід для сумнівів [2]. Отже, нафталіновий політичний проект "Новоросія" знову був витягнутий з шухляди.

У квітні 2014 р. з'явилася інформація про те, що в Одесі створена "Народна республіка Новоросія" [3]. Було оголошено, що майбутнього з Україною у Новоросії немає, а Одеська Народна Республіка у складі Новоросії стане повноправним територіальним суб'єктом нової федеративної держави, абсолютно дружньої Росії.

У травні 2014 р. один з лідерів донецьких сепаратистів заявив про створення партії "Новоросія" з головним офісом у Донецьку та розповів про плани провести установчий з'їзд партії.

Колишній заступник голови фракції Партії регіонів у Верховній Раді О. Царьов (позбавлений депутатської недоторканності на початку червня 2014 р.), повідомив про плани за допомогою місцевих референдумів створити "нову федеративну республіку Новоросія" на території 8 областей України – Харківської, Луганської, Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Миколаївської, Херсонської та Одеської.

Прихильником подібної "політичної географії" став і Президент Росії В. Путін. Він заявив: "Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса не входили до складу України в царські часи. Це все території, передані у 1920-ті роки радянським урядом, а [російський] народ же там залишився".

Росія надавала щедру підтримку сепаратистам. На території України діяли найманці і військові з'єднання з Росії.

У травні 2014 р. в Донецьку представники самопроголошених Донецької та Луганської республік за участі представників Миколаєва, Одеси, Херсона, Дніпропетровська та Запоріжжя підписали документ про об'єднання цих республік у складі "єдиної держави "Новоросія". Передбачалося, що проходитиме це за тим самим сценарієм, що в Донецькій і Луганській областях – через референдуми [4].

Плани створення незалежного від України квазідержавного утворення під назвою "Новоросія" з наступним його включенням до Російської Федерації викликало міжнародну кризу. Заговорили про "гібридну війну" Росії проти України та про російський реванш в Європі, спробу відновлення Російської імперії в новому вигляді і включення у сферу її впливу країн Центрально-Східної Європи. Як реакція на цю небезпеку, країни НАТО посилили свою військову присутність в Румунії, Польщі, Прибалтиці, Чорному і Балтійському морях.

В контексті зазначеного вище набуває особливої актуальності звернення до наукового аналізу витоків імперського проекту "Новоросія", тобто політики царського уряду, спрямованої на приєднання південноукраїнських земель до корінної російської території та невизнання українського характеру Півдня України; а також дій Тимчасового уряду Росії у 1917 р., спрямованих на виведення регіону з під юрисдикції Центральної Ради. Висвітлення цих питань і є метою даної статті.

Південноукраїнський регіон (один з найбільших історичних регіонів України) історики окреслюють землями, які до 1917 р. входили до складу Катеринославської, Херсонської, Таврійської та, частково, Бессарабської губерній. Південь України з його територією, населенням і економікою історично формувалася як органічна частина України. Однак після завершення російсько-турецьких війн XVIII ст. і ліквідації Запорозької Січі почався його новий етап. Південна Україна була включена до складу Російської імперії, яка заявила про своє виключне право на володіння цим регіоном. Обґрунтуванням виключних прав імперії на регіон була покликана легенда про цивілізаторську роль Росії в "запустілому Півдні". Цю легенду настирливо нав'язували суспільству офіційна російська історіографія і російські державні чиновники.

Російська офіційна наука не визнавала українського характеру південноукраїнського регіону. Південна Україна сприймалася як частина Російської держави не лише в історичному розумінні ("Юг – исконно русские земли"), чи суто правовому (як визнана у міжнародно-правових актах частина імперії), а навіть як частина етнічної Росії. Для імперії було принципово важливим вважати жителів Півдня росіянами. У нагоді стала теорія "триєдиного" російського народу, який ніби-то включав до свого складу великоросів, малоросів і білорусів. Ця універсальна формула відкривала широкі можливості для фальсифікації історії Південної України. Правда, російські історики визнавали, що українці і росіяни в ході історичного розвитку все-таки набули деяких відмінних рис, "зденационалізувалися" під впливом Литви і Польщі. Але з цього факту робився висновок про необхідність ліквідації цих відмінностей, а не визнання українців окремим народом.

Для успішної реалізації асиміляційних проектів імперського режиму було вкрай необхідно, щоб ідея "триєдиного народу" й необхідності асиміляції українців була сприйнята самими українцями, зокрема, їх інтелектуальною елітою. Однак, цього не трапилося. Представники цієї еліти з самого початку стали на позицію належності Північного Причорномор'я Україні і його майбутнє пов'язували з майбутнім Великої України. Так, у начерках конституції республіки, вилучених під час обшуку у члена Кирило-Мефодіївського товариства Г. Андрузького (березень 1850 р.), у майбутній слов'янській федеративній державі ("державі штатів") першим штатом називалася "Україна з Чорномор'ям, Галичиною і Кримом" [5, с.570]. Активним членом Кирило-Мефодіївського товариства був і відомий історик М. Костомаров, який стояв на позиціях приналежності південного регіону України.

Цю лінію продовжив і розвинув М. Драгоманов. Він включає Південну Україну до складу Великої України [6, с.226-227]. І. Лисяк-Рудницький не випадково називав Драгоманова "першим політичним публіцистом і ідеологом, який своїм зором дійсно охоплював цілісність українських земель від Кубанщини до Закарпаття" [7, с.361].

В. Антонович у своїх працях також неодноразово торкався проблеми Південної України. Він стояв на позиції права України "на новоросійські землі, так як саме українське населення колонізувало ці території". В своїй праці "Про козацькі часи на Україні" він так окреслює Запорозжя як спадкову українську територію: "Вони займали територію між Бугом та системою Дону (переводячи на сучасний поділ, це було 3/4 Херсонської, вся Катеринославська і частина Таврійської губерній)". Ці землі "запорозжці уважали за свою власність" [8, с.196, 200]. Найголовнішим аргументом В. Антоновича щодо права українців на новоросійські землі є той факт, що саме вони їх колонізували. Він підкреслює, що "за 10 літ свого гетьманування Калнишевському вдалося заселити кількасот сіл". Він зазначає, що всі поселенці були під протекторатом Запорозжя, а поселення мало сліди культурної колонізації: "Коли заведено в Росії земство, то його статистичні дослідження показали, що на Катеринославщині за часів Запоріжжя шкіл було втричі більше..." [8, с.200]. Наведених аргументів В. Антоновичу цілком достатньо, щоб вважати Південь складовою частиною України.

Одним з найпослідовніших учнів В. Антоновича був Д. Багалій – автор праць, присвячених історії Південної України. Він звернув увагу на роль Запорозької Січі в освоєнні земель Новоросії, докладно розглядає форми державної і поміщицької колонізації Півдня. Багалій в дослідженні "Колонізація Новоросійського края и первые шаги по пути культуры" (1889 р.) опублікував карту запорозьких земель, яка

дає уявлення про ступінь заселення Південної України задовго до того, як колонізацією цієї території зайнявся російський уряд. В 1920 р. це дослідження було опубліковане українською мовою [9].

Відомий історик-популяризатор М. Аркас у своїй "Історії України-Руси" також наголошував на суто українському характері Південної України. Він окреслив географічні межі розселення українців: "Земля, де він живе (український народ. – *Авт.*), простягається широким простором від річки Донця на Сході – до Карпатських гір і Угорського низу на Заході, від р. Прип'ять та р. Десни на Півночі – до дунайських гірл і Чорного моря на Півдні" [10, с.1].

Особлива заслуга у вивченні Південної України, як регіону Великої України, належить Н. Полонській-Василенко. Велику роль у формуванні її наукових поглядів відіграв В. Біднов, який мав великий досвід вивчення Південної України, виявляв і публікував цінні документи з її історії. В результаті довготривалих бесід з ним, писала Полонська-Василенко, "в мене вже тоді сформувалося моє розуміння історії Південної України, яке не раз після того я висловлювала в працях; що Південна Україна була й залишалася Україною, частиною Великої України" [11, с.48].

М. Грушевський у своїх працях визначав український характер Півдня України. Він підкреслює, що запорозькі землі за останнього кошового отамана Запорозької Січі П. Калнишевського інтенсивно заселялися землеробським, переважно українським, населенням і переставали бути пустельними. В "Ілюстрованій історії України" він зазначає, що точка зору, згідно з якою "в руках запорожців чорноморські простори лежать диким, незайманим степом, який ніколи не приносить користі", не має ніяких підстав [12, с.475]. Отже, на правах колонізації ці землі, на переконання М. Грушевського, належали запорожцям, а відтак – Україні.

Після поразки Української революції початку ХХ ст. в умовах непу і відносної свободи, яка його супроводжувала, в історіографії стала стверджуватися ідея, яка виходила з українського характеру Півдня. У 1922 р. з'явилася не типова для радянської історіографії праця одеського дослідника Є. Загоровського "Очерк истории Северного Причерноморья". Це перший систематизований виклад історії Південної України, проінтуйований ідеєю автохтонності походження українського етносу на цих землях, спадкоємності їх державного розвитку від Київської Русі до Запорізької Січі: "Визначаючи місце Південної України в історії українського народу, Загоровський вважав, що це був його авангард на берегах Чорного моря" [13, с.59]. Особливе місце в наукових дослідженнях Загоровського займала проблема колонізації Південної України. В працях, опублікованих у 1912–1926 рр., розкриваючи мету урядової політики заселення Південної України сербськими та іншими поселенцями, "він показав, що колонізація здійснювалася за рахунок земель, що належали запорожцям і раніше осілим тут селянам, які втекли від панської неволі і призвела до поневолення України".

Ця ідея одержала потужну підтримку М. Грушевського, який в 20-ті рр., вже на новій основі повернувся до ідеї вивчення українських регіонів. Планувалося видати збірник з історії Південної (Степової) або, як писав М. Грушевський, "Полудневої України". М. Грушевський чітко окреслює територію Південної, "Полудневої", України. Він сприймає її в єдності "Степової України і Чорноморсько-Азовського побережжя", включаючи до неї і Крим.

Як і його попередники, М. Грушевський історію Півдня розглядає в контексті загальної історії України і відкидає імперське сприйняття цього регіону як "Новоросії" – території, відірваної від загальноукраїнських теренів. "Донедавна, та можна сказати, що ще й нині ще, – зазначає М. Грушевський, – "Новоросія" і "Україна" мисляться як поняття окремі, диспаратні, не зв'язані органічно. Процес освоєння Полудневої України слов'янською в нинішнім вигляді українською людністю, що тягнувся протягом тисячоліть – донині ще не закінчився. Завдання істориків, з одного боку, в'яснити постійність, стихійну непереможність і органічність цього процесу, а з другого – з'ясувати ті перешкоди, що лежали на сім шляху..." [14, с.58].

З початку 30-х рр. відносна свобода в дослідженні історії Півдня України відходить у минуле, як і зникає зі сторінок наукових видань південноукраїнська тематика взагалі. Пауза тривала чверть століття. Вона завершилася лише після Другої світової війни, в 50-ті рр., коли південноукраїнська проблематика знову поновлюється, але тепер вже у працях російських радянських істориків. Очевидно, це не випадково. Складається враження, що трактування історії Півдня України для радянського режиму виявилось настільки важливим, що дозволити цю роботу історикам України він не вважав можливим.

Відновлення дослідження Південної України почалося зі спроб повернутися до офіційної історіографічної традиції ХІХ ст. про цивілізаторську роль Росії на Півдні. Згідно цієї традиції південний регіон упродовж ХVІІІ ст. був "Диким полем", а запорожці не переймалися його господарський освоєнням. Одним з апологетів цієї точки зору була О. Дружиніна, московський історик, – автор цілого циклу досліджень з історії Південної України. Початок господарського освоєння Півдня вона пов'язує із включенням цього регіону до складу Росії [15, с.3].

Факт домінування українців на Півдні, до речі, визнає також інший відомий російський дослідник В. Кабузан. Він виходить з переконання, що після Полтавської битви 1708 р., коли запорозькі козаки відійшли в межі Кримського ханства, Запоріжжя остаточно запустило, а заселятися стало після остаточного приєднання Півдня до Росії. Однак, він і після цього продовжував називати Південь України Новоросією [16]. Правда, це вже не означало невизнання українського в етнічному плані характеру Півдня. Підхід В. Кабузана відбивав домінуючу в радянській історіографії тенденцію показувати процеси, що проходили в Південній Україні в загальноросійському контексті. Для радянської науки взагалі була характерна універсалізація історії Півдня: у цьому полягає її спільність з російською дореволюційною історіографією.

Ідеологічною основою імперської позиції щодо Півдня України став Маніфест Катерини ІІ. У документі виправдовувалася ліквідація царськими військами Запорозької Січі 1775 р. і накреслювалася політика на

майбутнє: "...Січ Запорозьку нарешті зруйновано... Козаки ...почали простягати своє зухвальство, присвоюючи їй вимагаючи собі, начебто майна їх власності, не лише тих земель, які були набуті нами від Оттоманської Порти під час останньої війни, але навіть зайнятих поселеннями Новоросійської губернії, заявляючи, начебто ті та інші землі належали їм з давніх-давен, коли, навпаки, усьому світу відомо, що перші з цих земель ніколи не були нікому дані; останні, хоч складають частину Малоросії, але тим більше ніколи не належали й не могли належати запорозьким козакам, тому що вони в самому своєму існуванні не мали жодного законного початку, отже, ніякої земельної власності, а їх терпіли в тих місцях, де вони засіли, замість попередньої військової сторожі; для того ті землі Новоросійської губернії як пусті, зрештою, вигідні не лише для життя людського, а й для охорони кордонів від ворожих нападів зручні, були заселені людьми, створеними для земельного господарства й для військової служби" [17, с.174-175].

Як бачимо, питання претензій на запорізьку спадщину проходить червоною ниткою через зміст Маніфесту. Автори цього документу прагнули, звичайно, підкріплювати свою позицію аргументами, але не переймалися логікою – їхні докази ґрунтуються на праві переможця, якому переможений позбавлений можливості відповісти. Права українського козацтва на володіння землями Запорозьких Вольностей відхилялись, хоча їхня військова і господарська присутність на Півдні мала значно давнішу історію, ніж перебування тут росіян і поселених імперською владою колоністів, а роль у довготривалій боротьбі з Османською імперією та Кримським ханством взагалі важко переоцінити. Є багато підстав для ствердження, що без української участі Росія не вийшла б на береги Чорного моря, а потім і не закріпилася там. Але відбувалося все це в рамках російської імперської стратегії, а українські козаці формування діяли як частина російської армії. Український фактор у відвоюванні південного регіону був підпорядкований російській військовій машині і заявити про себе публічно не міг. Наслідком цього було майже повне замовчування Російською імперією української участі в російсько-турецьких війнах. Серед усього іншого, це могло бути викликано й намірами позбавити українців як окремого народу будь-яких надій скористатися наслідками завоювань другої половини XVIII ст.

Південний регіон дістав офіційну назву Нова Росія (Новоросія, Новоросійський край). Вперше назва Новоросія з'явилася у 1764 р., коли було прийнято рішення про створення на Півдні Новоросійської губернії. Тут планувалося навіть побудувати третю, окрім Петербурга і Москви, столицю імперії. Новоросійська губернія з декількома істотними територіальними змінами (у 1775 р. з неї виділилася Азовська губернія) проіснувала до 1783 р., коли ввійшла до Катеринославського намісництва.

Опанування Росією Північним Причорномор'ям відкривали перед нею заманливі перспективи на Балканах і в Середземномор'ї, де вплив Османської імперії швидко падав. Катерина II планувала на руїнах Туреччини створити залежну від Росії новогрецьку державу зі столицею в Константинополі. По суті, це була модернізована російська версія Третього Риму. Під час тріумфальної подорожі Катерини II до Криму в Херсоні було споруджено арку із надписом "Шлях на Царгород". На роль імператора відновленої Візантії готувався онук Катерини Великий князь Костянтин, якого виховували в традиціях візантійського еллінізму. Півдню України ("Новоросії") в "грецькому проекті" відводилася роль плацдарму для подальшої експансії Російської імперії на Балкани і Середземномор'я.

У 1796 р., після смерті Катерини II, Павло I відтворив Новоросійську губернію, а місто Катеринослав перейменував у Новоросійськ. Оновлена Новоросійська губернія проіснувала до 1804 р., коли на її місці були створені Катеринославська, Таврійська і Миколаївська губернії. У 1822 р. Новоросія знов з'явилася на карті імперії, але вже як генерал-губернаторство, що об'єднувало три південні губернії.

Проіснувало Новоросійське генерал-губернаторство трохи більше 50 років. Створення, а потім і ліквідація Новоросійського генерал-губернаторства було проявом певного політичного курсу імперії в приєднаних територіях. Японський дослідник російської історії Камітака Мацузато, який вивчав відмінності в управлінні різними регіонами імперії в XIX – поч. XX ст., зробив спробу розкрити зміст цього курсу. У складі Російської імперії дослідник виділяє три типи територій: а) "внутрішні губернії", б) краї з етнополітичними генерал-губернаторствами, в) краї з господарськими генерал-губернаторствами. До першої групи відносилися землі, що були включені до складу Московської держави ще в XVII ст. і мали досвід воеводського управління із сильним асиміляторським ефектом. Етнополітичні генерал-губернаторства створювалися, головним чином, в окраїнних регіонах імперії, де проживали так звані "шановні вороги"; головним завданням управління було проведення політики етнічного бонапартизму. Нарешті третя група адміністративно-територіальних утворень – господарські генерал-губернаторства – охоплювала землі, які мали велике економічне і геополітичне значення і були недостатньо освоєні.

Саме до останньої групи і відносилось Новоросійське генерал-губернаторство, утворене в 1822 р. у складі Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній. З погляду імперської бюрократії, після ліквідації Запорозької Січі це була периферія Російської держави, яка відкривала для неї величезну господарську і воєнно-стратегічну перспективу – освоєння природних багатств і створення бази для дальшого просування кордонів на Південь. Для досягнення цієї перспективи були потрібні значні зусилля. Саме тому й було створено тут генерал-губернаторство, яке, на наш погляд, є підстави називати не лише господарським, а й воєнно-стратегічним. Як і в інших регіонах Російської імперії, його існування імперський уряд вважав доцільним лише до того часу, поки над Півднем не буде встановлений міцний воєнно-політичний контроль, поки він не стане достатньо русифікованим, освоєний у господарському відношенні й на нього не буде поширене загальноімперське законодавство. На відміну від інших регіонів, на Півдні України цей процес відбувався досить швидко і в цілому, на думку вищих імперських чиновників, завершився на початку 70-х рр. XIX ст. [18, с.456-457]. Південноукраїнські (новоросійські) губернії були прирівняні до інших "внутрішніх" губерній, серед яких після ліквідації в 1856 р. Малоросійського генерал-

губернаторства вже були Харківська, Полтавська і Чернігівська. Щодо правобережних губерній (Київської, Волинської та Подільської), то вони залишалися об'єднаними в Київське генерал-губернаторство. Тут існувало ряд обмежень, які не поширювалися на "внутрішні губернії", зокрема, не було дозволу на організацію земств.

Ліквідувавши Новоросійське генерал-губернаторство і прирівнявши його територію до "внутрішніх губерній", російське суспільство робило все, щоб штучна назва регіону "Новоросія" назавжди була закріплена за Південною Україною. Д. Багалій, який ретельно вивчав колонізацію Півдня, у своєму історіографічному вступі до "Нарису історії України на соціально-економічному ґрунті" пояснював це прагненням "знищити навіть пам'ять про те, що це була раніш суто українська територія" [19, с.64].

Однак самою назвою справа не вирішувалася. Головне полягало в тому, чи був сформований на цій території прийнятний для імперії етнічний склад населення, чи був цей регіон достатньо русифікований.

На час включення Півдня України до складу Росії на запорозьких землях лише чоловічого населення було понад 100 тис. Загальна чисельність жителів Півдня станом на кінець XVIII ст. становила вже близько 1 млн осіб. Українців серед них було понад 70% [20, с.170, 172].

Протягом XIX ст. в результаті природного приросту, масових міграцій з Правобережної, Лівобережної України, російських губерній і розселення зарубіжних колоністів чисельність населення Південної України різко збільшилася. За даними Всеросійського перепису 1897 р., у Катеринославській, Херсонській і Таврійській губерніях було нараховано 6295,1 тис. жителів. Але матеріали перепису свідчать, що етнічний склад населення регіону кардинально не змінився. Домінуючий етносом залишався український, хоча його питома вага дещо зменшилася. Результати перепису 1897 р. спеціалістами використовуються як база для визначення (з урахуванням природного приросту) чисельності населення України та його національного складу в наступні роки, у тому числі на 1914 р. За підрахунками вчених, зокрема географа С. Рудницького, напередодні війни українці залишалися найчисленнішою етнічною групою Півдня. За його орієнтовною оцінкою, частка українців у Катеринославській губернії становила "щонайменше" 80%, у Херсонській і Таврійській – до 65%. Другою за чисельністю групою були росіяни, далі йшли татари, євреї, німці, греки, молдавани, турки, поляки, болгары та ін. [21, с.263-265].

Таким чином, ніяких кардинальних змін, які б поставили під сумнів кількісне домінування українців на Півдні, після ліквідації Запорозької Січі не відбулося. Українці в регіоні, як і раніше, абсолютно переважали.

Отже, імперська політика на Півдні (в так званій "Новоросії") була спрямована на інтеграцію регіону до корінної російської території, перетворення його в частину етнічної Росії. Хоча для цього й робилося багато, кінцева мета не була досягнута. Імперський проект "Новоросія" не був реалізований.

В той же час відбувався процес, діаметрально протилежного спрямування: перетворення конгломерату різних історико-географічних територій, в тому числі і південноукраїнського регіону, з їхніми етнічними і соціально-економічними особливостями в єдиний національно-територіальний масив України. Це було довге, складне і суперечливе явище. Важливою складовою цього процесу була економічна трансформація, або, за словами О. Оглобліна, "процес капіталістичного розвитку України, і в цьому процесі – консолідація українських земель з відмінною історичною долею в єдиний національно-господарський організм" [22, с.51]. Значення Півдня в процесі створення "спільної економіки" України важко переоцінити.

У останній чверті XIX ст. на Півдні України розпочалося небачене до того часу економічне піднесення. Традиційні промислові регіони Російської імперії швидко поступалися новому південноукраїнському економічному центру. На землях Півдня України сформувалися такі великі промислові центри загальноімперського значення, як Донецький вугільно-металургійний, Криворізький залізорудний і Нікопольський марганцевий басейни. Станом на 1913 р. у районі Нікополя видобувалося 21,2% загальноросійського обсягу добутої марганцевої руди. Металургійні заводи Донбасу і Придніпров'я виплаляли напередодні Першої світової війни близько 2,45% світового виробництва чавуну, або майже три чверті всієї виплавки в Російській імперії – 73,71%.

У регіоні була побудована густа мережа залізниць, якою Донбас був зв'язаний із Кривбасом і морем. У південноукраїнських містах розвивалося суднобудування, харчова промисловість і сільськогосподарське машинобудування.

Вугілля і метали України були основою російської обробної та машинобудівної промисловості, зосередженої в центрі імперії. Це – загальновідома істина. Але в літературі звертають мало уваги на той факт, що значна частина південноукраїнського вугілля і металів залишалася в Україні та забезпечувала її сільськогосподарське машинобудування, залізничний, річковий і морський транспорт, міське комунальне господарство. Метали й вугілля йшли у високорозвинуті цукрову і винокурну промисловість. Луганські паровози забезпечували роботу залізничного транспорту всіх регіонів України. Південноукраїнська промисловість була зв'язана з усіма куточками Правобережної та Лівобережної України і була важливим фактором формування всеукраїнського ринку.

Свідченням інтенсивної індустріалізації регіону був швидший, у порівнянні з Лівобережною та Правобережною Україною, ріст міського населення, який помітно випереджав динаміку сільських жителів. Південь взагалі став наприкінці XIX ст. найбільш урбанізованим регіоном України.

Не зважаючи на те, що регіон відносився на рубежі XIX–XX ст. до так званих "внутрішніх губерній", його індустріалізація не набула всебічного, економічно-збалансованого характеру. Вона ґрунтувалася, головним чином, на видобутку сировини та її первинній обробці. Металургійні заводи, як і більшість шахт і рудників Донбасу та Криворіжжя, належали іноземному капіталу, який не був зацікавлений у створенні тут виробничої бази, яка склала б конкуренцію його власній продукції. На Півдні обробна промисловість, зорієнтована на виробництво кінцевого продукту, була в зародковому стані. Напередодні Першої світової війни видобувна і

харчова галузі давали 82,1% обсягу промислового виробництва України, а обробка металів і виробництво машин – лише 10,4%. Російські виробники, спираючись на імперський уряд, утримували Україну на становищі споживача їхніх товарів. Мабуть єдиним винятком із цього правила було сільськогосподарське машинобудування, розвиток якого був викликаний потребами аграрного сектора. Але і ця галузь перебувала під контролем іноземного капіталу.

Питання про роль південноукраїнських морських комунікацій в історії України XIX – початку XX ст. заслуговує особливої уваги. Адже через південні порти Україна, її економіка, виробники і споживачі включалися в міжнародний розподіл праці. Наслідки цього явища були надзвичайно важливими. Історики й економісти ще у дореволюційні роки установили, що український зв'язок із Заходом, відображений обсягом товарообігу, був міцнішим ніж з російськими губерніями [23, с.196]. По суті, торгівля через чорноморсько-азовські порти “наближала” Україну до Західної Європи і “дистанціювала” від Росії. Робилося це, як правило, не українськими руками, але, безперечно, в інтересах більшості населення України. Портові міста Півдня були свого роду “українськими вікнами” в Європу. З Півдня по всій Україні поширювалися не лише європейські товари. Не меншого значення мала інформація про економічне і політичне життя в розвинутих демократичних країнах Заходу, спосіб життя західних європейців, їхню культуру. Усе це було додатковим поштовхом до модернізації регіону, формування у населення новітніх поглядів на економічне і суспільно-політичне життя.

Така ситуація склалася всупереч урядовій політиці й інтересам російського капіталу. М. Грушевський у 1918 р. писав, що “російська торговельна і митна політика приложила всі старання, щоб розірвати і зруйнувати торговельні зв'язки України з її історично сформованими західними ринками, ...щоб знищити українську торгівлю і притягнути Україну економічно до Півночі, до великоруських центрів – Петербурга і Москви” [24, с.16]. Однак, попри всі зусилля, вирішити це питання імперія на свою користь була не в змозі. Чорноморсько-азовські та балтійські порти вели гостру конкуренцію за контроль над експортом хліба. Незважаючи на підтримку царським урядом північних портів, вони поступалися південним за обсягами перевезень.

Отже, Південь увійшов у XX століття найрозвинутішим регіоном України. Однак, цей регіон з його чорноморсько-азовськими портами і транспортною та складською інфраструктурою відіграв в історії України роль, що далеко виходила за межі його суто економічного значення. Історичне покликання Півдня виявилось в тому, щоб кардинально змінити напрямки товаропотоків, які до останньої чверті XVIII ст. були різноспрямованими: Правобережна Україна економічно орієнтувалася на Польщу, а Слобожанщина і Гетьманщина – на Росію. Це розривало Україну по Дніпру на дві частини. Після того як були обладнані азовські та чорноморські пристані, торгівля з обох берегів Дніпра розпочала переорієнтування на Південь. Це сприяло тому, що роз'єднані століттями землі України стали перетворюватися в об'єднаний народногосподарський організм. В першій половині XIX ст. Південь став потужним чинником господарської інтеграції українських земель. Разом із тим, розширення зв'язків з країнами Заходу ослаблювало російський економічний вплив на Півдні. Як влучно зазначав І. Лисяк-Рудницький, “Південь став економічним центром тяжіння новітньої України” [25]. Причому істотні відмінності, які раніше існували між ним і рештою регіонів Наддніпрянської України, швидко зникали. Південь перетворювався в інтегральну частину українського національно-територіального масиву.

Таким чином, інтеграційні заходи російського уряду на Півдні не увінчалися успіхом. Південний регіон так і не став частиною Росії. Більшість його населення були українцями. Як у всіх інших регіонах України, капіталістична модернізація Півдня сприяла інтенсивній соціальній мобілізації, кардинальному оновленню соціальної структури, відродженню української культури. У другій половині XIX – на початку XX ст. на Півдні України розвивався український театр, діяли місцеві осередки українських національних партій, “Просвіти” та інші національно-культурні організації.

Після Лютневої революції 1917 р. в Росії розгорнувся національно-визвольний рух залежних народів, які вимагали відновлення своїх суверенних прав. Національне піднесення охопило всю Україну, у тому числі її південноукраїнський регіон. Південь став одним із важливих ареалів Української революції. Росія стояла перед перспективою втрати свого впливу на українські землі. В цих умовах набула нового дихання дискусія про те, хто має більше прав на історичний регіон, який Росія вважала Новоросією, а в українському середовищі сприймався як Південна Україна. Дискусія щодо Півдня України в умовах революції охопила різні політичні та національні групи суспільства. Вона стала важливим фактором політичної боротьби в Україні.

Стосовно Півдня України Тимчасовий уряд проводив політику, яка істотно відрізнялася від його політичного курсу щодо решти України.

Показовим у ставленні Тимчасового уряду до статусу південноукраїнського регіону є “Тимчасова інструкція для Генерального Секретаріату Тимчасового уряду на Україні” від 4 серпня 1917 р. Цей документ, прийнятий в контексті подій, що розгорталися в українсько-російських відносинах після прийняття Центральною Радою свого II Універсалу і представлення нею 29 липня на затвердження Тимчасовим урядом “Статуту вищого управління України”, стосувався перш за все південного регіону.

Як відомо, між 3 липня (II Універсал) і 4 серпня (Тимчасова інструкція) відбулися істотні події, які змінили диспозицію в українсько-російських відносинах. На початку липня Тимчасовий уряд перебував у стані глибокої кризи, і можливості його тиску на Україну були обмеженими. Під час переговорів повноважних представників Центральної Ради і Тимчасового уряду в Києві, у ході яких розроблялася угода, що відбилася в тексті II Універсалу, йшлося, за свідченням представника Петрограду І. Церетелі, про фактичне визнання “територією українського крайового управління дев'яти... основних українських губерній, які були

представлені в Раді як губернії з більшістю українського населення й де зосереджувалися головні українські національні організації” [26, с.141].

Але через місяць ситуація змінилася: позиції уряду зміцніли, а його головні політичні противники змушені були перейти до оборони. Саме в цих умовах найбільш точно проявилися справжні, а не декларовані наміри російського центру. У загальному вигляді вони зводилися до прагнення поступитися щонайменшим, другорядним і залишити за собою право повернути все до попереднього стану.

“Тимчасова інструкція” – це суто урядовий документ, автором якого були відомі російські спеціалісти з державного права, члени кадетської партії. Цей документ ілюструє тодішнє російське бачення “українського питання”. Сама назва інструкції (“тимчасова”) вказувала на її обмежений у часі й перехідний характер: вона набувала чинності “до вирішення питання про місцеве самоврядування Установчими зборами”. Це означає, що питання України розглядалося не більше, ніж питання вдосконалення місцевого самоврядування Росії.

Звужені і тимчасові повноваження Генерального Секретаріату поширювалися не на всю Україну, а лише на її частину. У “Тимчасовій інструкції” зазначалося: “Повноваження Генерального Секретаріату поширюються на губернії: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську, за винятком повітів Мглинського, Суражського, Стародубського і Новозибківського...”. Таким чином, поза всяким впливом Генерального Секретаріату залишалася більша частина України: Харківська, Катеринославська, Таврійська і Херсонська губернії. Правда, в Інструкції зазначалося, що повноваження Генерального Секретаріату можуть бути поширені й “на інші губернії чи частини їх у випадках, коли утворені в цих губерніях на основі постанови Тимчасового уряду земські установи висловляться за бажаність такого поширення” [27, с.214].

Науковці зробили спробу відтворити логіку думок авторів інструкції. Відомий історик українського права О. Юрченко з приводу висновку петроградських юристів пише: “Україна виділялась як окрема адміністративна територія, її межі звужувалися до п’яти губерній колишньої Гетьманщини, а потім “Малоросійського намісництва” й колишнього Південно-Західного краю. В основному це були межі “Війська Запорозького” (з невеликим відхилом в той чи інший бік) під час його договору з Москвою 1654 року” [28, с.83]. У цьому ж контексті оцінюється і факт вилучення із сфери “повноважень” Генерального Секретаріату чотирьох повітів Чернігівської губернії – Мглинського, Суражського, Стародубського й Новозибківського.

На наш погляд, таке тлумачення документа Тимчасового уряду не зовсім відповідає історичним реаліям і не вичерпує собою суті питання. Чітко окреслити територію Війська Запорозького під час його переговорів з Москвою у 1654 р. досить важко. В усякому разі вона включала великі масиви Надпорожжя і Запорожжя, які за “географією” Петрограда не ввійшли до України. Очевидно, посилення на історію українсько-російських відносин мали формальне і другорядне значення. Головне в іншому – у прагненні залишити під прямим управлінням Росії за будь-яких обставин індустриальний Донбас, Криворіжжя, стратегічно важливі південноукраїнські порти. Ці землі були заселені переважно українцями, які становили від 2/3 до 3/4 місцевої людності. Саме як українці вони поводитися в 1917 р., підтримуючи українські політичні партії та громадсько-політичні об’єднання. На виборах до Всеросійських і Українських Установчих зборів за українські політичні партії голосувала абсолютна більшість населення. Мешканці цих земель ніяк не відділяли себе від жителів, наприклад, Полтавщини, Київщини чи Поділля. Тому справа не в українсько-російських домовленостях XVII ст. У своєму виступі в Центральній Раді 6 серпня В. Винниченко повідомив, що юридична комісія Тимчасового уряду, призначена для розгляду представленої Центральною Радою Статуту Генерального Секретаріату, “зразу ж поставилася до статуту дуже вороже і стала чіплятися до кожного слова”. Зокрема, члени комісії заявили, що між іншим Катеринославщина нібито не хоче приєднуватися до автономної України. Але невдовзі до Петрограда прибув урядовий комісар Катеринославської губернії, який повідомив, що загальногубернський з’їзд постановив визнати Центральну Раду своїм урядом і асигнував їй кошти. Ця звістка не справила особливого впливу на членів комісії. Вони, зазначає В. Винниченко, “стали викручуватися іншими способами і гнути своє”. Член комісії, кадет професор Б. Нольде, який вважався одним із найавторитетніших спеціалістів з міжнародного права, висунув, зокрема, пропозицію, щоб “територія автономної України була визначена “волевиявленням” місцевої людності”.

За свідченнями лідера кадетів П. Мілюкова, “Інструкція” від 4 серпня 1917 р. була найбільшою поступкою, на яку вважали можливим йти міністри Тимчасового уряду. Державний контролер Ф. Кокошкін, один із відомих спеціалістів державного права і член ЦК кадетської партії, намагався при складанні інструкції “ослабити, наскільки можливо, ту шкоду, яку заподіяно угодою 15 липня” (II Універсалом) [29, с.36]. Пізніше В. Винниченко так формулював українське бачення рішення петроградських міністрів: “Вимірюючи територію майбутньої автономії України, вони торкнулись Чорного моря, Одеси, Донецького району, Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини. І тут, від однієї яви, що донецький і херсонський вугілля, що катеринославське залізо, що харківська індустрія одніметься в них, вони до того захвилювалися, що забули про свою професорську мантію, про свою науку, про високі Установчі Збори, почали вимахувати руками, розхристались і виявили всю суть свого руського гладкого, жадного націоналізму. О, ні в якому разі вони не могли признати автономії. Київщину, Полтавщину, Поділля, ну, хай ще Волинь, ну, та хай уже й Чернігівщину, це вони могли ще визнати українським. Але Одеса з Чорним морем, з портом, зі шляхом до знаменитих Дарданелл, до Європи? Але Харківщина, Таврія, Катеринославщина, Херсонщина? Та які ж вони українські? Це – Новоросія, а не Малоросія, не Україна. Там і населення в більшості не українське, то, словом, – руський край?” [30, с.167-168].

На підтвердження слів В. Винниченка слід навести цитату з документа одного з лідерів гірничопромисловців Донбасу під назвою “Доповідна записка М. фон Дітмара Тимчасовому уряду”. Автор документа різко заперечував проти включення до складу автономної України Катеринославської, Таврійської, Херсонської та Харківської губерній. Для нього було цілком недопустимим, щоб вугільна й

металургійна промисловість були передані "провінційній автономії". На думку фон Дітмара, "весь цей район як у промисловому плані, так і в географічному та побутовому, відрізняється від Київського. Він має першорядне державне значення для Росії, живе самостійним життям..." і його підпорядкування Києву призведе до виключно негативних наслідків [31, с.594, 596].

Таким чином, дії Тимчасового уряду були спрямовані на дезінтеграцію України, розчленування території та роз'єднання її народу. Своєю інструкцією Петроград недвозначно заявив Україні, чого буде коштувати їй подальше наполягання на національно-територіальній автономії.

9 серпня 1917 р. у своїй резолюції Центральна Рада висловила негативне ставлення до Інструкції. В той же день вона прийняла рішення про скликання "якнайскоріше Установчих зборів етнографічної України", тобто і південного її регіону [27, с.253].

Дії Тимчасового уряду викликали хвилю незадоволення населення південноукраїнського регіону, яке не могло сприйняти його виключення за межі автономної України. У серпні 1917 р. на адресу Центральної Ради надійшли сотні телеграм із резолюціями зборів і мітингів, які засуджували політику Тимчасового уряду і його Інструкцію. Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко так описав революціонізуючу роль обмежень, накладених Тимчасовим урядом: "...Вони об'єднували, ці обмеження, гуртували соборну Україну. До Інструкції "окраїни" (Таврія, Харківщина, почасти Катеринославщина), будучи віддаленими від центру національного руху, виявляли відносно малу національну активність. Інструкція ж, одрізавши їх від усього національного тіла, зразу вдмухнула гаряче почуття спільності інтересів, чуття образи, гніву, обурення. "Окраїни" заворушилися, захвилювалися, стали тягнутися до автономної України. Розбурхане національне чуття стало кристалізуватись і формуватись у виразні домагання. З усіх кінців України сипалися протести проти поділу єдиного тіла. Клич єдиної, неподільної України залунав по всій українській землі, єднав усіх, збирав до одного цілого навіть ті елементи, які до того були байдужими до українського відродження. Інструкція прислужилась до зміцнення й об'єднання національної свідомості краще, ніж сотні агітаторів" [30, с.167-168].

Резолюція, що стала реакцією на Інструкцію, була надрукована в "Робітничий газети" 12 серпня 1917 р.: "Об'єднане засідання представників організацій Олександрівська на Катеринославщині, партії соціалістів-революціонерів, соціал-демократів, залізничних товариств, січі "Хортиця" і товариства "Просвіта", обміркувавши інструкцію Тимчасового уряду Генеральному секретаріатові, гостро засуджує політику буржуазних членів уряду в українській справі, протестує проти звуження компетенції Генерального секретаріату шляхом несправедливого обмеження автономії України і рішуче заявляє, що всіма силами підтримуватиме раду в її боротьбі за втілення в життя конституції України, розробленої Центральною Радою".

Ці настрої не зникли в регіоні і восени 1917 р. Херсонський повітовий селянський з'їзд, який відбувся 21–22 вересня 1917 р., протестував проти поділу України і вимагав "приєднання Херсонщини, як невідділюваної частини України, до тієї землі, на яку поширюється влада Центральної Ради та її Генерального Секретаріату" [32, с.80]. Делегати 1-го Олександрійського повітового селянського з'їзду, скликаного 8 жовтня 1917 р., вимагали "негайного приєднання Херсонщини до УНР" і визнали Центральну Раду і Генеральний Секретаріат "єдиним найвищим демократичним органом усєї України" [33].

Подібні настрої були характерні і для українського населення тих губерній України, на які поширювалася юрисдикція Центральної Ради. Другий Київський губернський національний з'їзд, який відбувся 19–20 серпня 1917 р., закликав Центральну Раду взяти владу в Україні до своїх рук і висловив рішучий протест проти поділу України і обмеження повноважень Генерального Секретаріату. "З'їзд посилає свій товариський привіт, – підкреслювалося в резолюції, – насильно одлученим землякам-українцям: Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини, Кубані, Таврії та українських повітів других губерній. Трудове населення Київщини вірить, що Україна буде єдина, міцна і вільна і закликає вас до спільної праці на користь цілій України" [31, с.80]. Вимоги розширити компетенцію Центральної Ради на всі українські землі постійно звучало на її засіданнях. Наприклад, 9 вересня 1917 р. член Ради від Всеукраїнської ради військових депутатів С. Березняк, серед іншого, вимагав "включити в компетенцію Генерального секретаріату Катеринославську, Харківську, Херсонську і Таврійську губернії, крім Криму, установивши для більш точного розмежування принцип референдуму" [27, с.282].

Характерно, що позиція Тимчасового уряду щодо територіальних рамок автономії України не змінилася до жовтневого перевороту 1917 р. Непоступливість уряду в національному питанні була одним з факторів, який ослаблював його позиції і, таким чином, наближала крах. Цей переворот знаменував собою початок зовсім іншого етапу в історії Росії й народів, що перебували в полі її політичного тяжіння.

Таким чином, після ліквідації Запорозької Січі імперська політика в Південній Україні (в "Новоросії") була спрямована на інтеграцію регіону до складу корінних російських територій. І хоча Катеринославська, Херсонська і Таврійська губернії були прирівняні урядом до "внутрішніх губерній" Російської імперії, в цілому інтеграційна політика уряду зазнала краху. Усупереч планам царизму, Південь перетворювався в органічну частину національно-територіального комплексу України і відіграв надзвичайно важливу роль у формуванні українського товарного ринку. Капіталістична модернізація сприяла інтенсивній соціальній мобілізації, кардинальному оновленню соціальної структури, відродженню української культури і національної самосвідомості.

Період Центральної Ради супроводжувався інтенсивною інтеграцією Півдня в єдиному національно-територіальному комплексі України. В той же час Тимчасовий уряд прагнув відірвати південний регіон від України і залишити у складі Російської держави. Переважна більшість населення Півдня не сприйняла такої політики Тимчасового уряду та виявила бажання бачити свій край складовою частиною Української Народної Республіки.

Джерела та література

1. Мостовая Ю. Украина разбилась на счастье? // Зеркало недели. – 2004. – 11 декабря.
2. Как КПУ хочет разделить Украину // <http://seo-top-news.com.ua/kak-kpu-hochet-razdelit-ukrainu>
3. В Одесі православні сепаратисти проголосили "Народну Республіку "Новоросія" // <http://www.unian.ua/politics/910152-v-odesi-pravoslavni-separatisti-stvorili-narodnu-respubliku-novorosiya.html>
4. Самопроголошені так звані Донецька і Луганська народні республіки підписали "документ" про об'єднання у складі "єдиної держави "Новоросія" // <http://politic.kiev.ua/politika/6999donecki-teroristi-na-choli-z-carovim-stvorili-psevdorespubliku-novorosiya.html>
5. Кирило-Мефодіївське товариство. Документи і матеріали: У 3 т. / АН УРСР. Інститут історії; Редколегія: П.С. Сохань (гол. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 1 / Упорядн. І.І. Глизь (гол. упоряд. та ін.). – 544 с.
6. Драгоманов М.П. "Передне слово". [До "Громади" 1878 р.] // Вибране ...Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні. – К.: Либідь, 1991. – С. 276–326.
7. Лисяк-Рудницький І. Перша українська політична програма: "Передне слово" до "Громади" Михайла Драгоманова // Історичні есе. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 349–374.
8. Антонович В.Б. Про козацькі часи на Україні. – К.: Дніпро, 1991. – 238 с.
9. Багалій Д.І. Заселення Південної України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. – Х.: Союз, 1920. – 111 с.
10. Аркас М. Історія України-Русі. – К.: Вища школа, 1993. – 414 с.
11. Полонська-Василенко Н. Моя наукова праця (війна, 1913–1916). (Уривок із споминів) // Український історик. – 1983. – № 2–4. – С. 37–50.
12. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – К.: Т-во "Петро Барський", 1918. – 576 с.
13. Загоровский Е. Очерк истории Северного Причерноморья. – Одесса: Издание автора, 1922. – Ч. 1. – 99 с.
14. Грушевський М.С. Степ і море в історії України // Український історик. – 1991–1992. – Ч. 110–115. – Т. 28–29. – С. 54–68.
15. Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825–1860 гг. – М.: Наука, 1981. – 214 с.
16. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX вв. (1719 – 1859 гг.). – М.: Наука, 1976. – 307 с.
17. Маніфест Катерини II про скасування Запорозької Січі // Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття) / Упор. В.К. Козирев. – Запоріжжя, 1999. – С. 174–177.
18. Мацузато Кимитака. Генерал-губернаторства в Российской империи: от этнического к пространственному подходу // *Ab imperio: Исследования по новой имперской истории и национализму в постсоветском пространстве.* – Казань: Центр исследования национализма и империи, 2004. – С. 427–458.
19. Багалій Д.І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. – Харків: ДВУ, 1928. – Т. 1: Історіографічний вступ і доба натурального господарства. – 393 с.
20. Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, 1991. – 509 с.
21. Рудницький С. Огляд національної території України // Чому ми хочемо самостійної України. – Львів: Світ, 1994. – С. 210–270.
22. Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року) // Студії з історії України: Статті і джерельні дослідження / Українське історичне товариство, Українська Вільна Академія наук у США. – Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. – С. 43–54.
23. Остапенко С. Економічна географія України. – К.: Всеукр. видав. кооп. союз, 1920. – 214 с.
24. Грушевський М.С. На порозі нової України: Гадки і мрії (Репринтне видання 1918 р.). – К.: Наукова думка, 1991. – 128 с.
25. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Історичні есе. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 145–171
26. Церетели И.Г. Воспоминания о Февральской революции. – Париж, 1961. – Кн. 2.
27. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2 т. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – 589 с.
28. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті. – Мюнхен: Б.в., 1971. – 402 с.
29. Миллюков П. История русской революции. – София, 1923. – Вып. II.
30. Винниченко В. Відродження нації. – Київ; Відень, 1920 (Репринтне відтворення видання 1920 року: К.: Видавництво політичної літератури України, 1990). – Ч. I. – 348 с.
31. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Документи і матеріали / В.Ф. Верстюк та ін. (упоряд.); Інститут історії України НАН України, Центральний державний архів вищих органів влади та управління, Дослідний інститут сучасної української історії (Філадельфія) – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2003. – 1022 с.
32. Соборність України. У 2 кн. / І.Л. Гошуляк, І.І. Дробот, В.В. Кривошея та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К.: Бібліотека українця, 2000. – Кн. 1: Від зародження ідеї до першої спроби реалізації. – 148 с.
33. Известия Александрійского уездного земства. – 1917. – 15 ноября.

Турченко Г. Ф. Імперський проект "Новоросія": попытка реалізації царської властью і Временним правительством

В статті охарактеризовані основні спроби реалізації імперського проекту "Новоросія", то єсть політики царського правління, направленої на приєднання південноукраїнських земель до корінної російської території і непризнання українського характеру Юга України; а також дій Временного правління Росії в 1917 г., направлених на виведення Юга України з-під юрисдикції Центральної Ради.

Ключові слова: Новоросія, Юг України, імперія, Временне правління, національне рух.

Turchenko G. F. Imperial project "Novorossiya": attempt to implement by Tsarist power and the Provisional Government.

This paper describes the main imperial attempts to implement the "Novorossiya", Tsarist government policies aimed at joining of Southern Ukrainian lands to indigenous Russian territory and non-recognition of the Ukrainian nature of the Southern Ukraine; and actions of the Provisional Government in 1917 aimed at the withdrawal of the South of Ukraine under the jurisdiction of the Central Council (Rada).

Keywords: Novorossiya, Southern Ukraine, the empire, the Provisional Government, the national movement.